

УДК 343

Ростислав БУНДЗ

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
доцент кафедри міжнародного та кримінального права,
кандидат юридичних наук
rostyslav.o.bundz@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3651-4068>

Діана ЯРОВИК

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
студентка першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
diana.yarovyk.pv.2022@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0001-1690-5002>

ДЕРЖАВНА ЗРАДА І ДИВЕРСІЯ: КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.012>

© Бундз Р., Яровик Д., 2024

У статті проведено аналіз змін до Кримінального кодексу України, внесених під час воєнного стану, у зв'язку зі збройною агресією росії проти України. Обґрунтовано потреби та причини змін до кримінального законодавства, які передбачають жорсткіші покарання порівняно з мирним часом: зміна суспільної небезпеки злочинів, неодмінність посилення превенції, забезпечення справедливості. Доведення надзвичайної актуальності, дієвості та значущості змін до кримінального законодавства в умовах воєнного стану: актуальність (злочинність в умовах воєнного стану має свої особливості і потребує спеціальних заходів протидії, зміни до кримінального законодавства враховують ці особливості і спрямовані на ефективне гарантування безпеки суспільства), дієвість (дослідження показують, що жорсткіші покарання мають стримувальний ефект на злочинність, збільшення суворості покарання за деякі категорії злочинів в умовах воєнного стану призвело до зменшення кількості цих злочинів), значущість (зміни до кримінального законодавства мають важливе значення для захисту прав та свобод громадян, гарантування їм безпеки та підтримки суспільного порядку. Вони демонструють нетерпимість держави до злочинності та її рішучість у захисті своїх громадян в складних умовах воєнного стану).

З введенням воєнного стану кримінальне законодавство не відповідало новій ситуації та не було адаптоване до неї. Чинний Кримінальний кодекс не містив відповідальності за багато правопорушень у воєнний період і не зміг відповісти на нові виклики та

загрози. Тому Верховна Рада України, враховуючи зміни у суспільних відносинах та потребу у захисті державного суверенітету, територіальної цілісності та фундаментальних прав людини, прийняла низку нормативно-правових актів, спрямованих на усунення прогалин у кримінально-правовому регулюванні. Певні положення в Кримінальному кодексі України існували з моменту його ухвалення, але отримали нове визначення та застосування. Деякі потрібні зміни були внесені в Кримінальний кодекс України у березні 2022 року. Однак складна ситуація в Україні та робота Верховної Ради як законодавчого органу призвели до труднощів, переважно технічного характеру, які ускладнюють застосування таких положень. Під час використання внесених змін важливо враховувати час їх набуття чинності, а також те, що певні дії, здійснені в умовах воєнного стану, можуть здаватися схожими на кримінальні правопорушення, але насправді є обставинами, що виключають протиправність (наприклад, крайня необхідність). Окремі положення будуть коригуватися відповідно до сприятливіших умов.

Внаслідок початку повномасштабного вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 року життя українців та України раптово змінилося назавжди. Виникло запитання, які наслідки буде мати ця ситуація для чинного Кримінального кодексу України, що має адаптуватися до швидких змін та нових викликів і загроз. У таких умовах багато суспільних процесів зупинилося, багато прискорилося, і з'явилися нові виклики, на які потрібно реагувати. Саме тому акценти змістилися в бік кримінально-правової політики, яка є системоутворювальним елементом державної стратегії у сфері протидії злочинності та розробляє стратегію і тактику протидії злочинності за допомогою кримінально-правових інструментів.

Ключові слова: воєнний стан; кримінальне право; повномасштабне вторгнення; диверсія; державна зрада; національна безпека; конфіскація майна; Кримінальний кодекс України.

Постановка проблеми. З 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64/2022 на всій території України запроваджено воєнний стан, який передбачає особливий правовий режим, що вводиться в Україні у зв'язку зі збройною агресією росії проти України. Такий правовий режим вносить певні особливості і під час призначення покарань особам, які вчинили кримінальні правопорушення під час воєнного стану. З початком війни чинний на той момент Кримінальний кодекс України виявився не готовим до нових викликів, навіть з урахуванням змін, яких він вже зазнав у 2014 році. Стало зрозуміло, що потребує перегляду частина кримінально-правових заборон у частині доповнення чи уточнення певних дій.

Аналіз дослідження проблеми. Тема, яка розглядається, виокремлюється своєю новизною, оскільки розглянута лише в обмеженій кількості досліджень. Це підкреслює її актуальність та важливість подальшого дослідження. Проблеми кваліфікації кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану досліджували Л. М. Демидова, С. І. Дячук, Р. О. Мовчан, О. В. Острогляд, М. І. Хавронюк та інші. Однак тема, яка була визначена, неодмінно потребує додаткових досліджень у сфері кримінального законодавства у період воєнного стану.

Мета статті полягає у тому, щоб провести правовий аналіз змін, внесених до Кримінального кодексу України за останній період. А також провести аналіз змін, які були внесені до статей 111 та 113.

Виклад основного матеріалу. Державна зрада – це діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в період збройного

конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Диверсії здійснювані спеціально підготовленими агентами або групами в мирний і військовий час на території якої-небудь держави або території, зайнятій противником, з метою ослаблення його економічної і військової потужності, а також і морального стану.

Відповідно до чинного законодавства, в Україні воєнний стан – це особливий правовий режим, який встановлюється в Україні або на окремих її територіях у разі загрози збройного вторгнення чи нападу, загрози незалежності Української держави та її територіальній цілісності надає необхідні дозволи. Протидія зарозам, відсіч збройній агресії, гарантування національної безпеки та через відповідні органи державної влади, військові командування, органи військового управління та місцевого самоврядування усунення невідкладних загроз національній незалежності України та її територіальній цілісності.

Тимчасові обмеження у зв'язку із загрозою конституційним правам і свободам людини і громадянина, правам і законним інтересам юридичних осіб та вказується строк, упродовж якого ці обмеження діють.

В умовах воєнного стану правоохоронні органи не можуть комплексно реагувати на ознаки злочинів, що призводить до відчуття безкарності в окремих осіб. Такі почуття призводять до вчинення злочинів із застосуванням воєнного стану.

Вже на початку війни стало зрозуміло, що чинні норми українського кримінального права є неадекватними і потрібні нові закони для реагування на порушення у межах законів війни.

Так, відповідно до ч. 6 ст., зміни до законодавства України щодо кримінальної відповідальності можуть бути внесені лише законами про внесення змін до цього Закону та/або до Кримінального процесуального кодексу України або Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Законом України від 3 березня 2022 року № 2113-IX “Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти інфраструктури національної безпеки України в умовах воєнного стану” передбачено можливість відбування довічного ув'язнення.

Окрім державної зради (раніше за це передбачалося покарання до 15 років позбавлення волі), аналогічне покарання стосується диверсій під час воєнного стану чи збройного конфлікту [1].

Серед ухвалених законів треба визначити ті, які насамперед мають стосунок до кримінального законодавства, а саме:

– Закон про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність). Ним передбачено доповнення Кримінального кодексу України статтею 111-1 “Колабораційна діяльність”, яка передбачає відповідальність за різні форми співпраці з державою-агресором. Колабораціонізм – співпраця населення або громадян держави з ворогом в інтересах ворога-агресора на шкоду самій державі чи її союзників і участь у переслідуванні патріотів країни, громадянином якої є колаборант. Зазначена стаття передбачає відповідальність за різні форми співпраці з державою-агресором. Максимальний строк покарання – 15 років позбавлення волі, або довічне позбавлення волі з позбавлення права обіймати певні посади чи провадити певну діяльність на строк до 15 років з конфіскацією майна.

Кваліфікований склад злочину утворюють деякі із перелічених дій або рішень, що призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків. Вони караються позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з позбавленням права обіймати певні посади або вести певну діяльність на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої [2].

– Закон України “Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану”. Передбачає можливість довічного позбавлення волі за державну зраду (раніше до

15 років позбавлення волі), а також таке ж покарання за диверсію в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту. За ці дії, відповідно до змін статті 86, особа, винна у їх вчиненні, не підлягає амністії.

– Закон про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство. “Законом посилено відповідні покарання за привласнення чужого майна на полі бою або використання трагічних обставин, бойових дій для власної наживи шляхом пограбування людей, в тому числі вбитих або поранених. А також було внесено зміни та доповнення до ст. 185 “Крадіжка”, ст. 186 “Грабіж”, ст. 187 “Розбій”, ст. 189 “Вимагання”, ст. 191 “Привласнення, розтрата майна або заподіяння ним шляхом зловживання службовим становищем” Кримінального кодексу України, якими кваліфіковано дані діяння в умовах воєнного або надзвичайного стану за ч. 4 відповідних статей”. Тобто, наприклад, за крадіжку, вчинену в умовах воєнного стану, наставитиме покарання – позбавлення волі на строк від п’яти до восьми років [3].

Автори законопроекту стверджують, що військові дії агресора часто спрямовані проти мирного населення та об’єктів цивільної інфраструктури, викликаючи у людей поширений страх за своє життя та здоров’я, змушуючи їх залишати свої будинки та майно. Нерідко зловмисники використовують ці ситуації для легкого викрадення майна, проникаючи в квартири, житлові будинки, офіси чи торговельні заклади і навіть вдаючись до відкритих злочинів із застосуванням насильства. У воєнний чи надзвичайний час небезпека таких дій зростає через підвищену суспільну небезпеку. Водночас брак жорстких заходів кримінально-правового характеру щодо вказаних злочинів спонукає громадян брати справу в свої руки, що призводить до самосуду над мародерами. Очевидно, що в умовах воєнного стану ці зміни зумовлені неодмінністю активізації боротьби з такими проявами, адже стало очевидним, до чого вони можуть призвести.

Важливо визнати, що юристи часто виділяють різну термінологію, яку використовують законодавці: якщо в статті йдеться про обставини, що посилюють покарання, ст. 67 КК йдеться про “застосування умов воєнного чи надзвичайного стану”, пізніше нові кваліфікувальні ознаки статей 185, 186, 187, 189, 191, а також статей 111 (“державна зрада”) та 113 (“диверсія”) вказують на вчинення відповідних дій “в умовах воєнного стану”. Розмірковуючи над питанням про те, чи є ідентичними ці поняття, правознавці констатують, що:

1. Відповідно до п. 11 ч. 1 статті 67 Кримінального кодексу передбачає, що обставина, яка обтяжує, буде враховуватися не лише у процесі вчинення будь-якого злочину під час дії режиму воєнного стану, а лише у випадках, коли злочин був скоєний саме за умов воєнного стану.

2. Водночас щодо застосування такої кваліфікувальної ознаки, як вчинення “в умовах воєнного стану”, юристи, хоча вони використовують однакове формулювання, припускають можливість застосування різних підходів залежно від конкретного кримінального правопорушення.

Відповідно до КК України, державна зрада – це діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України [4].

Зміни до ст. 111 КК полягають у такому:

- із частини 1 слова “в умовах воєнного стану або” вилучені;
- водночас сформульована нова частина 2, в якій визначено склад злочину з кваліфікувальною ознакою “Ті самі діяння, вчинені в умовах воєнного стану”.

Оскільки закон про кримінальну відповідальність, який посилює кримінальну відповідальність, не має зворотної дії в часі (ч. 2 ст. 5 КК), то державна зрада в будь-якому з її видів, вчинена особою у період з 24 лютого по 06 березня 2022 р. включно, мають відповідати вимогам, викладеним у ч. 1 ст. 111. Кримінальний кодекс складається з 111 розділів.

Якщо, наприклад, шпигунство у вигляді передання іноземній державі відомостей, що становлять державну таємницю, або у вигляді надання іноземній державі допомоги у проведенні підри-

ної діяльності проти України було безперервним або мало кілька епізодів, як у ст. період з 24 лютого по 6 березня 2022 року, після чого кваліфікувати їх одночасно за ч. 1 ст. 5 закону про охорону державної таємниці. Число 111 згадується в ч. 2 ст. 111 ККУ, вказавши в обвинувальному акті, які дії за якою частиною кваліфікуються.

За злочини, зазначені в розділі, згідно зі статтею 111 Кримінального кодексу, до відповідальності за злочини притягуються лише громадяни України, незалежно від місця вчинення злочину. Мистецтво змін 113 КК полягає лише в доповненні статті новою частиною, яка визначає склад злочину з кваліфікувальною ознакою “ті самі дії, вчинені в умовах воєнного стану або збройного конфлікту”. Зазначене вище щодо браку зворотної дії закону в часі також стосується ст. 113 статті Кримінального кодексу. За правопорушення, передбачені ст. 113 КК, відповідальність несуть усі засуджені, які досягли 16 років, незалежно від їх громадянства та від того, вчинили вони цей злочин на території України чи за її межами.

У ч. 2 ст. 111 КК передбачено покарання за державну зраду і диверсію як позбавлення волі на строк п'ятнадцять років або довічне позбавлення волі, з конфіскацією майна. Але треба звернути увагу на те, що у ст. 114 КК (“Шпигунство”) передбачено покарання як позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої. Тобто той самий злочин (шпигунство), залежно від того, хто його вчинив (громадянин України чи іноземець або особа без громадянства), карається по-різному.

Що ж до ч. 2 ст. 113 КК, то в її абзаці другому перед словом “строк” через помилку законодавця пропущено слово “на” (або кілька інших слів) і речення “караються позбавленням волі строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна” втратило сенс. Судам навряд чи буде правильно не зауважувати цю прикру помилку, бо волю законодавця неможливо точно встановити: мав він на увазі “на строк” чи “не більше ніж на строк”, чи “понад строк” [5].

Висновки. Отже, підсумовуючи, можна зробити висновок, що російське повномасштабне вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року призвело до великої кількості злочинів, які вчинялися різними особами, що створило потребу у розгляді та врегулюванні цих ситуацій. Ситуація, яка виникла, потребує оновлення українського законодавства щодо інституту обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. Це також передбачає криміналізацію певного переліку діянь, що містять ознаки протиправних, та посилення відповідальності за деякі кримінальні правопорушення. Отже, можна сказати, що внаслідок внесених змін до Кримінального кодексу підвищено ефективність притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які співпрацюють з державою-агресором. Також відзначається посилення відповідальності за використання воєнного стану з метою особистого збагачення.

Отже, реформа українського кримінального законодавства у відповідь на російське повномасштабне вторгнення стала важливим кроком у напрямку підвищення правового захисту держави та її громадян в умовах воєнного конфлікту. Нововведення дають змогу ефективніше протидіяти колабораціонізму, забезпечують справедливе покарання за злочини проти держави та суспільства, а також встановлюють більш суворі міри покарання для тих, хто використовує воєнний стан для корисливих цілей.

Крім того, важливим аспектом є адаптація законодавства до нових реалій гібридної війни, що містить боротьбу з пропагандою, дезінформацією та іншими формами інформаційної агресії. Впровадження цих змін сприяє зміцненню національної безпеки та стабільності, а також формує правову основу для справедливого судочинства в умовах військових дій.

Також варто зазначити, що реформа кримінального законодавства супроводжується підвищенням правової обізнаності серед населення та військовослужбовців, що сприяє зміцненню правової культури в суспільстві. Це дає змогу забезпечити більшу підтримку громадян у відстоюванні своїх прав та свобод, а також сприяє підвищенню довіри до державних інститутів.

Загалом оновлення кримінального законодавства є важливим кроком на шляху до зміцнення правопорядку та забезпечення національної безпеки України в умовах воєнного конфлікту, який триває. Це також сприяє міжнародному визнанню зусиль України в боротьбі за свою незалежність та територіальну цілісність, що є важливим фактором у підтримці міжнародної спільноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Письменський Є. О. (2020). Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Сєвєродонецьк, с. 121.
3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України від 14.04.2022 No. 2198-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#Text>
4. Острогляд О. В. (2022). Кримінально-правова політика в умовах війни: законодавчий аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. С. 286–290.
5. Антонюк Н. (2021). Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Слово національної школи суддів України*. № 4. С. 56–68.

REFERENCES

1. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy (2001, April 5) No. 2341-III/Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [In Ukrainian].
2. Pysmenskyy, Ye. O. (2020). *Koloboratsionizm yak suspilno-politychne yavyshe v Ukraini (kryminalno-pravovi aspekty)* [Collaborationism as a socio-political phenomenon in Ukraine (criminal and legal aspects)] : nauk. narys. 'Syevyerodonets'k, p. 121. [In Ukrainian].
3. *Pro vnesennya zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo udoskonalennya 'vidpovidal'nosti za koloboratsiynu diyalnist ta osoblyvostey zastosuvannya zapobizhnykh zakhodiv za vchynennya zlochyniv proty osnov natsionalnoyi ta hromadskoyi bezpeky* [On Amendments to the Criminal Code and the Code of Criminal Procedure of Ukraine to Improve Liability for Collaboration and Peculiarities of Application of Preventive Measures for Crimes Against the Fundamentals of National and Public Security]: Zakon Ukrainy (2022, April 14) No. 2198-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#Text> [In Ukrainian].
4. Ostrohlyad, O. V. (2022). *Kryminalno-pravova polityka v umovakh viyny: zakonodavchyy aspekt* [Criminal law policy in the conditions of war: legislative aspect] *Analitychno-porivnyalne pravoznavstvo*. No. 1. P. 286–290. [In Ukrainian].
5. Antonyuk, N. (2021). *Derzhavna zrada i koloboratsiyna diyalnist: pytannya 'kryminal'no-pravovoyi kvalifikatsiyi* [Treason and collaborative activity: issues of criminal legal qualification]. *Slovo natsionalnoyi shkoly suddiv Ukrainy*. No. 4. P. 56–68. [In Ukrainian].

Дата надходження: 11.03.2024 р.

Rostyslav BUNDZ

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Associate Professor of the International
and Criminal Law Department,
Ph.D in Law
rostyslav.o.bundz@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3651-4068>

Diana YAROVYK

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
student of the first (bachelor)
level of higher education
diana.yarovyk.pv.2022@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0001-1690-5002>

**TREASON AND SABOTAGE:
CRIMINAL LIABILITY UNDER MARTIAL LAW**

The article analyzes the changes to the Criminal Code of Ukraine introduced during martial law in connection with Russia's armed aggression against Ukraine. The needs and reasons for changes to the criminal legislation, which provide for harsher punishments compared to peacetime, are substantiated: the change in the social danger of crimes, the need to strengthen prevention, and ensure justice. Proving the extreme relevance, effectiveness and significance of changes to criminal legislation under martial law: relevance (crime under martial law has its own characteristics and requires special countermeasures, changes to criminal legislation take these characteristics into account and are aimed at effectively ensuring public safety), effectiveness (research shows that harsher punishments have a deterrent effect on crime, increasing the severity of punishment for some categories of crimes under martial law has led to a decrease in the number of these crimes), significance (changes to criminal legislation are important for protecting the rights and freedoms of citizens, guaranteeing they demonstrate the state's intolerance of crime and its determination to protect its citizens in the difficult conditions of martial law).

With the introduction of martial law, criminal legislation did not respond to the new situation and was not adapted to it. The current Criminal Code did not contain responsibility for many offenses during the wartime and was unable to respond to new challenges and threats. Therefore, the Verkhovna Rada of Ukraine, taking into account changes in social relations and the need to protect state sovereignty, territorial integrity and fundamental human rights, adopted a number of legal acts aimed at eliminating gaps in criminal law regulation. Certain provisions in the Criminal Code of Ukraine existed since its adoption, but received a new definition and application. Some necessary changes were made to the Criminal Code of Ukraine in March 2022. However, the difficult situation in Ukraine and the work of the Verkhovna Rada as a legislative body have led to difficulties, mostly of a technical nature, that complicate the application of such provisions. When using the amendments, it is important to take into account the time of their entry into force, as well as the fact that certain actions taken under martial law may appear similar to criminal offenses, but in fact are circumstances that exclude illegality (for example, extreme necessity). Individual provisions will be adjusted according to more favorable conditions.

As a result of the start of a full-scale invasion of the Russian Federation on February 24, 2022, the lives of Ukrainians and Ukraine suddenly changed forever. The question arose as to what consequences this situation will have for the current Criminal Code of Ukraine, which must adapt to rapid changes and new challenges and threats. In such conditions, many social processes stopped, many accelerated, and new challenges appeared that needed to be responded to. That is why the emphasis has shifted towards the criminal law policy, which is a system-forming element of the state strategy in the field of combating crime and develops strategy and tactics for combating crime with the help of criminal law tools.

Key words: martial law; criminal law; full-scale invasion, sabotage; treason; national security; confiscation of property; Criminal Code of Ukraine.